

ORTADOĞU'DA DEMOKRASİYİ GELİŞTİRME HAREKETİ OLARAK ARAP BAHARI

Nureddin NEBATİ
T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı
n.nebatil@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-3349-4986>

ÖZ

İslam toplumlarında tarihsel süreç içerisinde toplumsal alan ile siyaset kurumu arasında bazen uyum bazen de karşı çıkış ve muhalefet ortaya çıkmıştır. Bu karşı çıkış ve muhalefet geçmişten günümüzde İslam toplumlarında çeşitli kırılmaları beraberinde getirmiştir. Yaşanan ilk kırılma, Batı karşısında yaşanan yenilgi ve bu yenilginin ortaya çıkardığı ve beslediği sorgulamalar sonucu beliren İslamcılık akımıdır. İslamcılık emperyalizm, kolonyalizm gibi olguların sonuçlarına yönelik bir direnişi teşvik etmekte ve değer üretimini geçmişten alan bir ideal toplum modeli kurmak istemektedir. İslami muhalefetin ikinci kırılma noktasını 60'lar ve 70'lerde koloni olmaktan kurtulan rejimlerin modernist müdahalelere yönelik direnişi oluşturmuştur. Hem kapitalist yapının aşırılıkları altında ezilen hem de sosyalist dünyanın katı materyalizmi içinde kendine anlam kuramayanların tepkisi İslami yükselişi beslemiştir. Üçüncü kırılma noktası ise Arap Baharı olarak tanımlanabilir. Arap Baharı, birdenbire gerçekleşen bir tarihsel kırılma ya da Arap aydınlanması değildir. Çağdaş bir sosyal hareket biçiminde yeniden üretilen İslamcılığın geleneksel kodları ve tarihselliği ile uyumludur. Baharın yarattığı yeni atmosfer bölgedeki güç dengelerini değiştirmiş ve "İslamcıları iktidardan uzak tutma" hamlesi olarak dış müdahalelerin etkisiyle karşılaşmış, süreç tersine dönmüştür. Buna rağmen tüm iniş çıkışlarıyla demokratikleşme yolculukları uzun soluklu süreçlerdir. Türkiye son dönemde iç politikasında gerçekleştirdiği demokratikleşme açılımlarına paralel olarak, Arap Baharı'nda da milletlerin iradesini desteklemiş, dış politika yaklaşımını demokratikleşme, çoğulculuk ve insan hakları üzerinden yeniden kurmuştur.

Anahtar Kelimeler: *Arap Baharı, Demokratikleşme, İslamcılık, Politika, Batı*

ARAP SPRING AS A MOVEMENT OF DEMOCRACY DEVELOPMENT IN THE MIDDLE EAST

ABSTRACT

In Islamic societies, there are harmony and opposition between the social space and the political institution in the historical process. This opposition has led to various breakdowns in the Islamic societies from the past to the present. The first breaking is the defeat by the West and the Islamism that emerged as a result of the inquiries that this defeat caused and fed. Islamism promotes resistance to the consequences of imperialism, colonialism, and wants to establish an ideal model of society that derives value production from the past. The second breaking point of the Islamic opposition was the resistance against the modernist interventions of the regimes that survived the 60s and 70s. The reaction of both the oppressed of the capitalist structure and the reaction of those who could not make sense of themselves within the rigid materialism of the socialist world has fostered an Islamic rise. The third break point can be defined as the Arab Spring. The Arab Spring is not a sudden historical break or Arab enlightenment. It is in line with the traditional codes and the historicity of Islamism, reproduced as a contemporary social movement. The new atmosphere created by the spring changed the balance of power in the region and faced the influence of external interventions as a move to keep

the Islamists out of power and the process was reversed. Despite this, the democratization journeys with all the ups and downs are long-term processes. Turkey carried out in parallel with the democratization of domestic policy initiative in recent years, has supported the will of the nation in the Arab Spring, democratization of foreign policy approach, pluralism and human rights through re-established.

Keywords: *Arap Spring, Democratization, Islamism, Politics, Western*

Giriş

Modernist bakış açısının yorumuna göre İslam ve onun etkinlik alanını oluşturan Ortadoğu coğrafyası, sorgulamanın önünün kesildiği, değişim ve dönüşümden azade yekpare bir küttedir. Bireysel farklılıklara, muhalefete ve daha iyisini kurmak için mücadeleye olanak tanımayan ve tahakküm dini olan İslam'ın dominasyonunda hareketsizleştirilmiş, tarih dışına itilmiştir. Dolayısıyla İslam kültürünü içselleştirmiş bir yapının demokrasi ile örtüşmesi mümkün değildir. Zira demokrasinin olmazsa olmaz unsuru olan siyasal muhalefet, toplumsal hareketler gibi unsurlar İslam paradigması içinde gelişemez. Ancak bu önyargılı tasvirin ötesine geçerek İslam geleneği ve tarihi üzerine bir değerlendirmeye gittiğimizde, İslam'ın önerdiği ideal yönetim biçiminden uzaklaşmadığında ve iktidar meşruiyetini yitirmede hak aramanın ve muhalefetin sonuna kadar meşru görüldüğü bir değer sistemi ile karşılaşırız. Nitekim İslam, bütün tarihsel tecrübe içinde uyumun olduğu kadar karşı çıkışın ve muhalefetin kaynağını oluşturmuştur. 18. yüzyılda İslam'ın eski gücünü yitirerek, Batı'nın egemen konuma geçmesiyle oluşan "kendini sorgulama" ile birlikte İslamcılık akımı ortaya çıkmıştır. İslamcılık emperyalizm, kolonyalizm gibi olguların sonuçlarına yönelik bir direnişi de sembolize etmekte ve alternatif, değer üretimini geçmişten alan bir ideal toplum modeli kurmak istemektedir. İslami muhalefetin ikinci dalgasını 60'lar ve 70'lerde koloni olmaktan kurtulan rejimlerin modernist toplum mühendisliklerine, müdahalelere yönelik direnişi oluşturmuştur. Hem kapitalist yapının aşırılıkları altında ezilen hem de sosyalist dünyanın katı materyalizmi içinde kendine anlam kuramayanların tepkisi İslami yükselişi beslemiştir. Dolayısıyla Arap Baharı, İslam dünyasının "üçüncü dalga"sıdır denilebilir. Bahar, birdenbire gerçekleşen bir tarihsel kırılma ya da Arap aydınlanması değildir. Çağdaş bir sosyal hareket biçiminde yeniden üretilen İslamcılığın geleneksel kodları ve tarihselliği ile uyumludur. Tüm tarihsel tecrübe ile bütünlük içerisindedir. Müslüman halklar yaşadıkları yoksunluklardan kurtulmanın umudunu bir kez daha İslam'da bulmuştur. İdeale olanla yakın yönetimler ve hakka uygun yaşam biçimi için harekete geçmişler, Kuran'a göre en değerli varlık olan insanın değerini gözeten yeni bir yapı kurmak istemişlerdir. Dolayısıyla Arap ayaklanması meşru bir halk hareketidir. Hem Müslüman Kardeşler hem Nahda bu kitlesel hareketin ve muhalefetin çatısını oluşturmuş, dezavantajlı kesimlerin mobilize olmasına olanak sağlamıştır. Baharın yarattığı yeni atmosfer bölgedeki güç dengelerini değiştirmiş ve bir "İslamcılar iktidardan uzak tutma" hamlesi olarak dış müdahalelerin etkisiyle karşılaşmış, süreç tersine dönmüştür. Buna rağmen tüm iniş çıkışlarıyla demokratikleşme yolculukları uzun soluklu süreçlerdir. Bölgede geleneksel dengelerin değişmesi adına, modernizmin yarattığı eşitsizliklere direnme adına, tek biçimli medeniyet tasavvuruna karşı çıkma adına, milletlerin kendi iradelerini ellerine yolculuğunun bütün güzergahları çok kıymetlidir. Türkiye son dönemde iç politikasında gerçekleştirdiği demokratikleşme açılımlarına paralel olarak, Arap Baharı'nda da milletlerin iradesini desteklemiş, dış politika yaklaşımını demokratikleşme, çoğulculuk ve insan hakları üzerinden yeniden kurmuştur.

İslam Demokrasi İlişkisi

Literatürde İslam-demokrasi ilişkisi sıklıkla sorgulanan bir alan olmuştur. Demokrasiyi; modernist, seküler ve özden çok biçim odaklı bir yolculuk olarak gören oryantalist algıya göre demokrasi Batı'ya özgüdür, İslam ise modernleşme ve sekülerleşme karşıtıdır. Dolayısıyla İslam demokratik gelişmenin önünde engeldir. Menderes Çınar'a göre İslam'ın anti-modern ve anti-laik algılanması iki kabule dayanmaktadır. Birinci ön kabul, "dinin toplumsal hayat üzerindeki önemini yok etmek" anlamındaki

laikliğin demokrasi ve modernleşmenin ön kabulü olarak yorumlanmasıdır. İkinci yönelim ise İslam'ı modernite ve demokrasinin dışında ona karşıt ve uyum sağlayamayan bir hareket olarak değerlendirmektir (Çınar, 2005: 17). Huntington'un *Üçüncü Demokrasi Dalgası* başlıklı çalışması "ikinci yönelime" bir örnek oluşturmaktadır. Soğuk Savaş sonrasında post komünist ülkelerinin Batı tipi demokrasiye geçiş sürecini tamamlayıp tamamlayacağı sorunsalı üzerine odaklanılan çalışmada demokratikleşmeyi sadece Batı normları ile özdeşleştirmektedir. Konfüçyüsçülük ve İslamiyet gibi inanç sistemlerinin demokratikleşmeye dair güçlü kültürel engeller barındırdığını ifade eden Huntington ABD'yi demokratikleşmenin polisi olarak, Batı medeniyetini ise gelişimin en üst noktası olarak takdis etmekte, dünyanın geri kalanının gelişimi için onun himayesini ve öncülüğünü gerekli görmektedir (Huntington, 2011). Ernest Gellner, Louis Dumont, Bassam Tibi gibi düşünürler İslam ve demokrasi arasında bir çeşit antagonizma olduğunu iddia etmişlerdir. Francis Fukuyama 11 Eylül saldırılarından sonra kaleme aldığı "Hedefleri Modern Dünya" başlıklı makalesinde, İslam'ın modernlikle ilişkisinin sorunlu olan tek din olduğunu iddia etmiştir (Fukuyama, 1999: 255). Bernard Lewis'e göre ise İslam ile demokrasi hiçbir biçimde örtüşmez, çünkü İslam en başından beri iktidara talip olmuştur, dinden ayrı bir devlet tanımı yapılmamıştır (Lewis, 1996: 52). Demokratikleşme, modernleşme ve sekülerleşme karşıtı bir yönelim olarak işaret edilen İslam, "gayrı medeni", "doğuya ait" ve "totaliter" bir ideoloji olarak algılanmıştır.

İslam'ın tözel olarak demokrasi ile ne denli örtüştüğü, iki değer sisteminin birbiriyle kurduğu ilişki ve bu ilişkinin boyutları başka bir araştırmanın konusudur (Nebati, 2014). Bu çalışmada 19. yüzyıldan itibaren demokrasinin gelişmesinin temel parametrelerinden birisi olan ve "elitlere, otoritelere, başka gruplara ya da kültürel kodlara karşı, elitler, diğer gruplar ve unsurlarla kalıcı bir etkileşim içinde, ortak hedeflere sahip ve dayanışma içinde olan bireyler tarafından geliştirilen kolektif eylemler" (Tarrow, 2011:7) anlamına gelen toplumsal hareketlerin ve muhalefet geleneğinin İslam toplumlarıyla ilişkisi üzerinde durulacaktır. Nitekim demokratik toplumlarda ifade ve düşünce özgürlüğünün varlık alanı bulması muhalefet partisinin etki alanının oluşturulması ve korunması ile mümkündür.

Batılı yazarların bir kısmı İslam'ın varlığının demokrasiyi işlevsiz kıldığını iddia etmektedir. İslam itaat kültürü ve totaliterlikle özdeşleştirilmiştir. İslam'ın modernleşme açısından işlevsel olmadığı için modernleşme hedeflerini gerçekleştirebilmesi doğrultusunda kişisel motivasyonu seferber eden sivil bir din olamadığı iddia edilmiştir (Bellah'dan aktaran: Çınar, 2005: 26). İslam, atalet ve biat geleneğini oluşturmakla eleştirilmekte, kitlesel mobilizasyonun, değişim talebinin, muhalefetin toplandığı bir çatı olma işlevi gerçekleştiremeyeceği iddia edilmektedir. Bayat'ın da ifade ettiği gibi ana akım Oryantalizm Müslüman Ortadoğu'yu yekpare ve durağan bir kütle şeklinde algılamıştır, onlara göre Ortadoğu'da değişim ancak elitler, askerler ya da harici güçler aracılığıyla mümkündür (Bayat, 2006: 7). Bütün bu önyargılı külliyatın iddia ettiğinin aksine kolektif eylem Ortadoğu'daki siyasal dönüşümün önemli bir parçası olmuştur (Bayat, 2006: 8). Halk hareketleri 1950'lerde Nasır'ın Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesinden sonra Suriye, Irak, Ürdün ve Lübnan'da kolonyal egemenliği gerçekleştirmişti. Kanalin kontrolünü geri kazanmak için İngiltere, Fransa ve İsrail tarafından 1956'da yapılan başarısız saldırı Arap ülkelerinde halkın sokağa dökülmesine neden olmuştu. 1980'ler Fas, Sudan, Lübnan, Tunus, Ürdün ve Mısır'da tüketim malları desteğinin kesilmesi, fiyat artışları, ücret kesintileri, Uluslararası Para Fonu (IMF) ile gelen yapısal uyum programlarına karşı sokak protestoları ile geçti. 2002'deki Filistin için girişilen büyük pan-arap desteği de dahil, işçilerin, sanatçıların, kadınların ve öğrencilerin sosyal haklar ve siyasal katılım için giriştiği sosyal protestolar, sürekli devam etti. 2003'de Amerika'nın Irak'ı işgali nedeniyle Mısır'da bütün halk Tahrir'e çıktı (Kök ve Tekerek, 2012). Mısır, 6 Nisan Gençlik Hareketinin çeşitli eylemlerine ve Kifaye Hareketinin geniş yankı uyandıran protestolarına sahne olmuştur. Mısır'da 2011 yılına kadar çeşitli eylemler olmuş, 2004 yılında eylemler %200 artmış ve ülkede 250'den fazla protesto düzenlenmiştir. 2010'da başkanlık seçimi krizi ile bu hareketlilik artmıştır (Yaşar, 2013: 22). Yine İran'da 2009 yılında yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerine hile karıştırılması nedeniyle demokratik kitle hareketleri yaygınlık kazanmıştır.

Neo-oryantalist önyargının ürettiği bakış açısının aksine İslam atalet ve biatın gelişmesine zemin sunmamış bilakis Ortadoğu'daki toplumsal hareketlerin, değişim taleplerinin temel bileşenlerinden birisi olmuş, toplumsal muhalefetin ana eksenini oluşturmuştur. Örneğin İslamcı Feminizm'in öncü isimlerinden Mısırlı Labiba Ahmad (1870-1951), Mısır ulusunun inşasında kullanılacak temel referansın İslam olması gerektiğini ifade etmiş, İslami inanç sisteminin kadın haklarını yükselttiğini ifade etmiş, Kuran'ın feminist hermenotik ile tefsirine yönelmesi gerektiğini iddia etmiştir (Aksu, 2008: 65). Bölge geneline bakıldığında 1980'ler ve 90'lardaki değişimlere paralel olarak eğitimli orta sınıfın artması ile demokratik olmayan rejimlere yönelik muhalefet İslami söylemlerle kendisini göstermiştir (Demir, 2012: 140). Hasan El Benna tarafından 1927 Mısır'da kurulan Müslüman Kardeşler Örgütü türlü baskılara rağmen anti-emperyalist dili, ilahi egemenliği yücelten söylemi ile Batıcı modernleşme deneyimlerinin, toplumsal mühendislik girişimlerinin kenara attığı, ötekileştirdiği ezilen yığınların sesi olmuştur. Diğer İslamcı hareketler ile karşılaştırıldığında çok daha kalıcı bir güç sergilemiş ve iyi organizasyon becerisi göstermiştir (Davis ve Robinson, 2015: 79). Müslüman Kardeşler'in Özgürlük ve Adalet Partisi Başkan Yardımcısı Essam el Aryan şöyle demiştir: "Müslüman kardeşler halktır. Biz mücadele ediyoruz, fakirlere yardım ediyoruz. İşsizlere yardımcı oluyoruz. Paramızı nereden buluyoruz? Kendi cebimizden. Bir diğerimize yardım etmek için kendi cebimize başvuruyoruz" (Aktaran: Davis ve Robinson, 2015: 79). Müslüman kardeşlerin muhalif dili Suriye, Ürdün, Filistin, Mısır ve Sudan'da on binlerce taraftar toplamış, etki alanı Avrupa'ya kadar genişlemiştir. Müslüman Kardeşler şiddetli hükümet baskılarıyla karşı karşıya kalmış, kuruluşundan bu yana iki kez kapatılmış, Hasan El Benna suikast sonucu öldürülmüştür, liderleri ve üyeleri baskı görmüş, tutuklanmıştır. 2011 yılında Mübarek'in devrilmesi ile sonuçlanan sürece kadar sistemli bir şekilde baskı görmüş, zayıflatılmaya çalışılmış, yine de bu atmosferden sağ çıkmıştır (Davis ve Robinson, 2015: 80). Müslüman kardeşlerden etkilenen başka bir İslami hareket olarak El Nahda hareketi, Tunus toplumunun her kesimini bünyesinde toplayan bir muhalif oluşum olarak güçlenmiş, İslam'a yönelik karşı saldırıya (başörtüsünün yasaklanması, oruç tutmanın yasaklanması gibi), ekonomik eşitsizliklere, tepeden inme modernizme ve laikçi uygulamalara karşı, tüm toplumu kucaklayan çok geniş bir etki alanı edinmiştir.

İktidar ve Muhalefet Halinde İslam

İslam siyasi kültürüne bakıldığında şura sisteminin bu yapının temelini oluşturduğu gözlenmektedir. Ebû Fâris, İsmail el-Bedevî ve Abdülhamid Hacciyât gibi son dönem çalışmaları Şura'nın teorik temelini ortaya koymuştur (Manuella, 2009: 106). Hz. Peygamber dönemini hariç tutarsak, istişare konusunda en eski kayıtlar Ömer b. Hattab dönemine ait görünüyor. Nitekim o, çoğunlukla sahabe ile istişareleri sonunda kararlar alırdı. İslam toplumunun gelişmesi için büyük öneme sahip iki meseleye istişare ile karar verilmişti (Manuella, 2009: 107). Emeviler dönemi istişare sisteminin en geniş şekilde uygulandığı zaman dilimlerinden birisiydi, danışılan kişilere müşavir denilirdi (Manuella, 2009: 110). İslam'ın siyasi kültürüne bakıldığında muhalefetin şura içinde olması, yönetimin belli bir uygulama ve kararına bireysel olarak karşı çıkılması meşrudur (Ardoğan, 2004: 173). Batı siyasi sistemi yöneticilerin ehliyeti esasına göre kurulmamıştır ve bir "ideal sistem" öngörmez, denge ve denetim mekanizması kurarak aşırılıkları engellemeye çalışır. İslam yönetim sistemine göre ise "ideal olan" esastır. Yöneticide ideal niteliklerin kaybolması, toplumsal uyum ve ahengin bozulması ile birlikte, iktidar meşruiyetini yitirir ve Allah'a itaat sınırını aşan politikalara karşı muhalefet doğal bir hak olur (Ardoğan, 2004: 175). İslam bir uyum, bütüncül bir ahenk tasavvuru sunar, toplumları bu idealden uzaklaştıran eylem, davranış ve yönetimler karşısında durmak ise meşrudur. Dolayısıyla İslamcı hareket tarihselliği içinde zaman zaman uyumun, zaman zaman da muhalefetin ve isyanın, anti-emperyalizme, köktenci modernizme karşı duruşun temsilciliğini yapmıştır (Kara, 2013).

İslam'ın muhalif kimliğinin oluşumu bağlamında en dikkate değer dönemeç, modernizm ile karşılaşmadır. 18. yüzyılda Batı'nın egemen konuma geçmesiyle birlikte, eski gücünü kaybeden İslam aleminin direnişini sembolize etmek üzere İslamcılık akımı ortaya çıkmıştır. İslamcılık Osmanlı'ya

özgü bir ideoloji değildir. Batı karşısında yaşanan yenilgiler, kolonizasyon ve kısmen de Batılılaşma karşısında İslam'ın üstünlüğünü savunan Müslüman coğrafyadaki tecdit ve ihya birikimi Fransız devrimiyle ortaya çıkan özgürlük düşüncesi ile birleşmiştir. İslamcılık, 'modern ve eklektik yönleri ağır basan' Batı ile diyalektik bir ilişki içinde gelişen bir düşünce kümesidir (Koyuncu, 2014: 37). Yenilgilerin asıl sebebinin İslam'dan değil, onun özünün tahrip edilmesinden kaynaklandığı öne sürülmektedir. Bu sorunun aşılması için kaynaklara dönüş ve içtihad kapısının açılması önerilmiştir. Böylece medeniyet tasavvuru Batı odaklı bir süreç olarak değil, İslam'ın özgünlüğü içinde gelişebilecek bir yapı olarak algılanmıştır. İslamcı akımın mensupları Batı'nın öne sürdüğü insanın temel hakları meselesiyle İslamiyet'in özü arasında bir bağlantı olduğunu öne sürmektedir. "Garp'ın "insan hür doğar" vecizesiyle İslamiyet'in "insan yaşamak için doğar" kaidesi arasında bir fark yoktur. İslamiyet nazarında hayatın zaruri şartları olan üç hak 'hakkı hürriyet', (özgürlük hakkı), 'hakkı ismet' (hayat hakkı), 'hakkı temellük'tür" (mülkiyet hakkı) (Tunaya, 2003: 259). Ahmet Çiğdem'e göre "İslamcılık siyasi bir ideoloji olarak tarihselliği, emperyalizm ya da kolonyalizm gibi olguların toplumsal sonuçlarıyla, bu sonuçlara karşı direnmeyi veya bu sonuçları İslam toplumlarının yararına dönüştürmeyi amaçlayan hareket"tir (Çiğdem, 2005: 27). İslamcılık ahlaktan sosyal hayata, iktidara, bireye uzanan bütüncül bir proje önermektedir. Bu bütüncül projenin temeli Asr-ı Saadete dönüşür. Dolayısıyla bir karşı çıkış, dönüştürme ve direniş hareketiyle el ele ilerler. Pasif değil, aktif bir duruş, bir değerler bütünü önermektedir. Nitekim Nilüfer Göle de İslamcılığı "çağdaş sosyal hareketler" içerisinde değerlendirmektedir (Göle: 2002: 23). Ona göre; İslamcılık geçmişi reddeden ve ilerlemeci bir toplum tasavvuruna dayanan bir modern sosyal hareketlerin sahiplendiği ütopyayı kabul etmez. Ütopya zaten geçmişte, Asr-ı Saadet'te yaşanmıştır. Din, tarihler ve zamanlar üstü bir anlatıya oturtulur. Kadim olana yöneliş ve başlangıçtaki otantik İslam'a dönme arzusu moderniteye yönelik eleştirinin yanında, Müslümanların dünyevi işlere kolektif ve eleştirel bir şekilde katılımına olanak tanır (Göle, 2002: 23-24). Dolayısıyla İslami hareketler, Batı'nın çizdiği normların dışında, geleneklerin ve İslam'ın işlev kazanması ile oluşturulabilecek özgün bir modernleşme projesinin peşinde koşarlar (Çınar, 2005: 32).

İslami dirilişin görünür ikinci dalgası ise 1960'lar ve 70'lerde koloni olmaktan kurtulan rejimlerin, emperyalist güçler tarafından biçimlendirilmiş, bu türden "modern" sistemlere karşı yönelttiği karşı duruştur. İran başta olmak üzere, Mısır, Lübnan, Tunus gibi pek çok ülkede, bu tarz bir sekülerleşmeye yönelik İslami yükseliş ön plana çıkmıştır (Esposito, 2002: 45). İslam, Ortadoğu ülkelerinden Orta Asya'ya, Malezya'dan Bosna'ya ulaşan geniş bir coğrafyada farklı ölçülerde de olsa toplumun dokusuna nüfuz eden önemli bir bileşen olarak varlık göstermiş ve zaman zaman da daha fazla demokrasi isteğinin ve toplumsal muhalefetin dayanağı olmuştur. John L. Esposito'ya göre, İslam dünyasının laiklik skalasında bir taraf, dini sistemli bir şekilde toplumsal yapıdan dışlayarak, katı bir laikçi tutum benimseyen Türkiye ise, diğer taraf kendisini bir İslam devleti olarak tanımlayan, Kuran ve İslam hukukuna dayandığını iddia ederek, şer'i ve ulemaya dayalı bir yönetim biçimi kuran Suudi Arabistan'dır. Bununla birlikte Müslüman ülkelerin çoğu bu iki skalanın arasında yer almaktadır. Nüfusları ve geçmişleri büyük oranda Müslüman olan bu ülkeler, Batı modeli bir kurumsallaşmanın içine "devlet başkanının Müslüman olması", ya da "şer'i hukukun, hukukun kaynağı olarak kabul edilmesi" gibi İslami renkler karıştırmışlardır. Batıda eğitim almış elitlerin yönetimindeki bu yapılar, modern ulus devlete ulaşma gayesi taşımaktaydılar. Milliyetçilik ve sosyalizmin yerel ya da bölgesel biçimlerinin hakim olduğu bu yapıların görüntüsü 60'lardan itibaren ve özellikle 1970'ler ile 1980 arasında İslami uyanışla birlikte farklı bir biçim almıştır. Sudan, Mısır, Libya ve İran gibi ülkelerde Batı karşıtlığı, sosyo-politik ve ekonomik faktörler İslami yönelimleri artırmıştır. Libya'da Muammer Kaddafi, Sudan'da Cafer Muhammed Numeyri, Mısır'da Enver Sedat ve Pakistan'da Zülfikâr Ali Butto ve General Ziyâü'l Hakk gibi ordu mensubu (ve ordu kökenli) idareciler meşruiyetlerini arttırmak, halkın desteğini kazanmak ve hükümet politikalarını doğru göstermek için İslam'a müracaat ettiler" (Esposito, 2002: 144-145).

İslami diriliş atmosferi bütün İslam dünyasını şiddetli bir şekilde sarsmıştır. Kimi ülkelerde İslami partiler hükümet kurma noktasına gelmiş, (Ürdün, Sudan, İran, Malezya ve Pakistan), kimi ülkelerde ise (Mısır, Tunus, Cezayir, Fas, Batı Şeria, Gazze ve Endonezya) ana muhalefeti İslam partileri oluşturmuştur. Nitekim yıllarca ana muhalefette olan partiler Tunus, Mısır, Cezayir ve Fas'ta iktidar tecrübesini yaşayabilmiştir. Afganistan, Orta Asya Müslüman Cumhuriyetleri, Lübnan, Hindistan, Tayland, Çin ve Filipinler gibi ülkelerde İslam siyasetin önemli bir parametresi olarak sivrilmiştir (Esposito, 2002: 47). İslam'ın bu yükselişinde Amerika'nın, Bolşevizm üzerindeki yıkıcı etkisi nedeniyle İslami hareket ve rejimleri desteklemesinin de önemli oranda etkisi olmuştur (Şahin, 2008). Ancak İslami dirilişi salt bu dinamikle açıklamak, indirgemeci, tek taraflı bir değerlendirme olacaktır. Bu yükseliş; Arap-İsrail Savaşı, İran İhtilali, Arap Petrol ambargosu gibi dış dinamiklerden olduğu kadar, modernizmin sancılarını hisseden ve bu savrulma atmosferinin yarattığı buhranı ne kapitalist yapının aşırılıklarıyla ne de sosyalist dünyanın katı materyalizmiyle bastırabilen kesimlerin tepkisinden de beslenmiştir. Müslüman dünyanın despotik yönetimleri ve askeri, bürokratik bir kast ile çevrelenmiş "sözde demokrasi"leri (Frederic, 2011: 283-306) yığınları çıkışsızlığa itmiş, ekonomik istikrarsızlıklar, aidiyet isteği ve zorlamacı bir modernleşme baskısına yönelen tepki İslam'a yönelişi desteklemiştir.

Üçüncü Dalga: Arap Baharı

Bütün bu tarihsel arka plan göstermektedir ki Arap baharını birden bire gerçekleşen kendinden menkul bir süreç olarak algılamak gerçekçi bir yaklaşım değildir. Arap baharı süreci her ne kadar kaygan ve sancılı bir zeminde ilerlese ve belirli spekülatif girişimlerin sonucunda tersine bir seyir izlese de aşağıdan yukarıya yönelen bir halk hareketidir. Ortadoğu coğrafyasında İslam ile bütünleşik bir güzergaha sahip bir muhalefet geleneğinin ürettiği çok boyutlu bir nedensellik tezahürüdür. Tunus'ta başlayıp; Mısır, Bahreyn, Yemen, Libya, Umman, Ürdün ve Suriye üzerinden ilerleyen Arap ayaklanmaları neden-sonuç ilişkisi dahilinde sorgulanabilecek pek çok bileşeni barındıran önemli bir tarihsel kırılmadır. Arap Baharı üzerine değerlendirmelerin genel olarak iki cephe içinde algılandığı gözlenmektedir. Birinci cepheye göre Bahar, bir çeşit Arap Rönesansıdır (Alaca, 2012). Örneğin Perry Anderson isyanın Hispanik Amerika'nın kurtuluş Savaşları, 1848-49 Avrupa Devrimleri ve Sovyet Bloğu'ndaki rejimlerin çöküşü ile benzer bir dinamik taşıdığını iddia etmektedir. (Anderson, 2011: 34). İkinci cepheye göre ise Arap Baharı, emperyal güçlerin Ortadoğu'yu yeniden dizayn etme çabasının bir tezahürüdür. Kanımızca iki yaklaşım da yanlıştır. Bahar bir Rönesans değildir. Arap dünyası tarihsel bir kırılma ya da ani bir bilinç yükselişi üretmemiştir. Yaşanan halk hareketi, İslam'la bütünleşik bir güzergaha sahip, uzun süren hak arayışı ve mücadele geleneğinin bir sonucudur. Nitekim söz konusu bölgelerde İslamcı muhalif grupların etki alanını giderek genişlettiği gözlemlenmektedir. Ancak ana akım oryantalizm hak arama geleneğini ancak kendi ölçütleri içinde değerlendirmekte, kendi coğrafyası dışındaki alanların muhalefet biçimini yok saymaktadır. Ancak Ortadoğu coğrafyası, hakim paradigmanın normlarına uymasa da kendi özgün dinamikleri ile bir muhalefet zemini üretmiştir. Bütün bu tarihsellik es geçilerek, Ortadoğu değişim ve dönüşümden azade yekpare ve tarih dışı bir yığın olarak adlandırıldığında Bahar'ın da çok geç kalmış bir Rönesans olarak değerlendirilmesi mümkündür. Arap Baharını emperyalist güçlerin bir oyunu olarak nitelemek ise, Ortadoğu'da bir değişim olacaksa bunun ancak dışarıdan müdahale ile gerçekleşebileceği ön yargısından beslenmektedir. Arap halklarının kendi hür istemleriyle, ideal olana, hakka yakın olana varma ihtimalleri yok sayılmakta, İslam toplumlarının iradesi küçümsenmektedir. Ayrıca toplumsal hareketler, çok fazla olasılık barındıran aynı sebebin her zaman aynı sonucu doğurmadığı çok bileşenli oluşumlardır. Bu çok boyutlu zemin yok sayılarak, toplumsal hareketlerin "oyun kurucuların düğmeye basması" ile dizayn edilebileceği formülasyonu indirgemeci, sığ, kategorik, "merkez"i ilahlaştıran, "periferi"yi ise kimliksizleştiren bir algı biçiminin yansımasıdır.

Arap Baharına giden süreci ören temel dinamikleri özetlemek mümkündür: Arap Baharını yaşayan toplumlar Osmanlı bakiyesi olan bu topraklarda uzun yıllar boyunca İngiltere, Fransa (ve sonradan Amerika) gibi emperyalist güçler tarafından kurulan kukla hükümetlerce yönetilmişlerdir. Arap

halkları, Avrupa’da yaşandığı gibi, ekonomik ve politik ilişkileri baştan aşağı dönüştüren ve aşağıdan yukarıya yönelen devrimleri takiben aşama aşama hayata geçirilen demokratikleşme süreçleri yaşamamıştır. Bu toplumların modernleşmesi kendilerine “reva görülen” bir güzergahta, toplumsal zenginliklerini oluşturan pek çok özgün dinamiğin yok sayıldığı kendilerine biçilmiş kılıfın sınırları içinde gerçekleşebilmiştir. İkinci Dünya Savaşı’nı takiben sömürgelerin tasfiye edilmesi ile birlikte, ki Perry Anderson’a göre bu tasfiye değil “sömürgelerin resmileştirilmesi”dir, bu bölgelerde otoriter ve tek partili yönetim şekilleri kurulmuş; Kaddafi 40 yıl, Esad’lar 40 yıl, Mübarek 29 yıl, Ben Ali 23 yıl iktidarda kalmıştır. Suudi ailesinin hükümrancılığı neredeyse yüz yılı bulmuştur. Ürdün ve Fas’taki hanedanlar üç kuşaktır iktidardadır (Anderson, 2011: 35). Arap Dünyasının iktidar modelleri muhalefeti baskılayan, sivil toplumun gelişmesine olanak tanımayan, ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, insan hakları, şeffaflık, hesap verebilirlik, yargı bağımsızlığı gibi demokrasiye dair temel motifleri hiçe sayan temel hak ve özgürlükleri geliştirme konusunda zayıf kalan yapılara dönüşmüştür. İslam tehdidi bahane edilerek sivil muhalefetin önü kesilmiş, ordu temel bir motif olarak siyaset alanında yer alabilmiştir. Bu tarz totaliter rejimlerin fitratında bulunan; yolsuzluk, rüşvet, adam kayırma gibi ahlaki yozlaşmalar rejimlerin altını oymuş, toplum nazarındaki meşruiyetini yitirmiştir. Muzaffer Ercan Yılmaz’a göre Arap isyanlarının bir diğer nedeni “yoksunluk”tur. Bu yoksunluk mutlak ya da göreceli olabilmektedir. Yoksunluk sadece maddiyata bağlı bir öge olarak değil “itibar, prestij, onanma” gibi temel ihtiyaçların karşılanmaması, sistemin dezavantajlı kesimlere çıkış sağlayacak alanlarının bulunmamasına bağlanmaktadır (Yılmaz, 2011: 65). Global dünyanın nimetlerinden en az faydalanan Arap dünyası, tarımsal altyapıya sahip ve bu ilişkilerin ürettiği klan ve aile bağlarının hala güçlü olduğu, sanayileşmemiş dolayısıyla da bireyselleşmenin gerçekleşemediği bir yapı ihtiva etmektedir. (Yılmaz, 2011: 68). Bu süreç işsizlik, istihdam eksikliği, küçük üreticilerin yoksunlaşması, gelir eşitsizliğinin artması gibi sorunlar yaratmakta, toplumdaki çelişkileri derinleştirmektedir. ILO ve Bağımsız Sosyal Bilimciler verilerine göre; Ortadoğu’daki işsizlik oranı 2002 yılında 10,8; 2007 yılında 10,5; 2009 yılında 10,3; 2010 yılında da tahmini olarak 10,3’dür. Genç işsizler için ise durum daha da vahimdir. Bu oran 2002’de 21,7; 2007’de 24,5, 2009’da 24,9; 2010’da ise tahmini olarak 25,1’dir. Kuzey Afrika’da ise genç işsizlerin oranı 2002’de %28,1; 2007’de 24,3; 2009’da 23,4; 2010’da tahmini 23,6’dır (Türel, 2011: s.22). Nitekim Arap ayaklanmasında genç işsizlerin önemli bir rol üstlendiği bilinen bir gerçektir.

Arap toplumları çok farklı kültür ve geleneklere sahip olmalarına rağmen siyasal hayat içinde otoriter eğilimler, saydam, hesap verebilir ve açık olmaktan uzak yozlaşmış yönetim biçimleri, insan hakkı ihlalleri, ekonomik istikrarsızlıklar gibi benzer sorunlarla baş etmeye çalışmaktadırlar (Akkaş, 2011: 333). Arap Baharını yaşayan ülkelerin sosyo-ekonomik ve kurumsal benzerliklerine rağmen, her ülke de kendine özgü dinamikler devreye girmiş, süreç farklı noktalara evrilmiştir. Örneğin Tunus, Mısır, Libya ve Yemen’de iktidar değişimi gerçekleşirken, Suriye’de rejim iktidarda kalabilmek adına tüm gücünü kullanmış ve bu süreç uluslararası bir soruna dönüşmüştür. Ürdün ve Bahreyn’de ise protestolar sonuçsuz kalmıştır (Kurt, 2014: 8).

Rejim karşıtı hareketlerin ilk başladığı yer olan Tunus, Bahar’ı yaşayan diğer ülkelere nazaran daha az müdahaleye maruz kalmıştır. Tunus geleneksel olarak ordunun siyasetten uzak tutulduğu bir modele sahiptir. Bunun bir sonucu olarak Bin Ali devrildikten sonra Mısır’daki gibi Yüksek Askeri Konsey değil, sivillerden oluşan Devrim Konseyi yönetimi devralmıştır. Ayrıca Nahda hareketi, Mısır’daki İhvan gibi yönetimi başkanlık sistemiyle tek başına kontrol etmeyi değil, onun yerine daha esnek uzlaşmacı bir model benimsedi ve parlamenter sistemde gücü paylaşmayı tercih etti.¹ Mısır’da ise ordu müesses nizamın temel unsurlarından birini oluşturmaktadır (Kurt, 2014: 12). Nitekim Mübarek’in iktidarı terk ettiği 11 Şubat 2011’den 30 Haziran 2012’ye kadar Mısır’da yönetimi Yüksek Askeri Konsey devralmıştır. Bu süreç içinde konsey karşıtı pek çok protesto gerçekleştirilmiştir. Ordu,

¹ Çevikalp Mesut (3 Kasım 2014). “Tunus Modeli’nde Yeni Dönem”, Aksiyon.

Haziran 2012’de yapılan seçimde cumhurbaşkanlığına gelen Muhammed Mursi’nin bir yıllık iktidarını ordu 3 Temmuz 2013’te askeri darbeyle sonlandırmıştır. Darbe karşıtı gösterilere de çeşitli aralıklarla gerçek mermi kullanılarak müdahale edilmiştir.

Mısır Ordusu öteden beri ABD ile kuvvetli bir bağa sahiptir. ABD, İsrail’den sonra en büyük askeri yardımı Mısır’a gerçekleştirmekte, bunun da büyük bir oranını askeri yardımlar oluşturmaktadır (Kurt, 2014: 16). Dolayısıyla darbe demokratik yönetim biçimi içinde imtiyazını kaybetmek istemeyen ordunun Amerikan desteği ile gerçekleştirdiği “İslamcılar iktidardan uzak tutma” hamlesidir. 3 Temmuz darbesi, 25 Ocak Devrimi ile başlayan değişim dalgasını tersine çevirmiş, sadece Mısır’ın değil bölgenin değişim potansiyeli de zarar görmüştür. Böylece “Arap Baharı” süreci durma noktasına gelmiştir. Ayrıca bu darbe, iktidar değişimi gerçekleşse bile sürecin ordu tarafından ve dışardan müdahale ile tersine çevrilebileceğini göstermiştir (Kurt, 2014: 18). Libya’da ise düzenli bir ordudan ziyade aşiret bağları üzerinden şekillenmiş bir ordu bulunmaktadır. Ordu içinde Kaddafi ile anlaşamayan aşiretlerin bulunduğu unsurlar da ayaklanmaya katılmıştır. Bingazi’de gerçekleşen ayaklanmalar, şiddet kullanılarak bastırılmıştır. Devrimin akıbetini Birleşmiş Milletler kararı sonrası gerçekleşen NATO müdahalesi belirlemiştir denebilir. Rejim güçlerine ait ağır silahların büyük bir kısmı yok edilmiş ve Kaddafi iktidardan indirilebilmiştir. Suriye ise Arap Baharı’nın apayrı bir mecrasını oluşturmuş, bahar kelimesinin tam anlamıyla kışa dönmüştür. Suriye’deki şiddet ve istikrarsızlığın temel sebebi siyasi kurumların toplumsal, sosyal ve ekonomik gelişmenin gerisine düşmesidir. Bununla birlikte sistem içinde toplumun değişme iradesine şiddetle karşı çıkan devlet aygıtları mevcuttur (Şen, 2013: 57). Öncelikle Suriye rejimi, iktidarın kimi aşamalarında Sünni yöneticiler bulursa da bir azınlık rejimidir. Hafız Esad bir dizi darbe ile Nusayri unsurların rejim içinde etkili olmasını sağlamıştır. Suriye’de 1970’ten beri Nusayri iktidarı kendisini ordu üzerinden korumuş, ordu-rejim ve parti bütünlüğü sağlanmıştır (Kurt, 2014: 20).

Arap Baharı’nın yarattığı dönüşüm ve demokratikleşme talebi köktenci modernleşme projeleri ve otoriter yönetim biçimlerine, ekonomik ve sosyal yoksunluklara bir tepki olarak, daha fazla özgürlük ve hak talebiyle şekillenmiş bir harekettir. Arap Baharı bir halk hareketi olarak başlamış, temel bileşkesi, birleştiricisi ve dönüştürücüsü içinde bulunduğu tarihselliğe uygun bir şekilde İslam olmuştur. Nitekim söz konusu bölgelerde İslamcı muhalif gruplar oy oranlarını son yıllarda giderek artırmışlardır. Örneğin Mısır’da Müslüman Kardeşler 2000’de yapılan seçimlerde 444 sandalyenin 70’ini, 2005’de ise 161’ini kazanmıştır. Bahreyn’de El Vifak, 2006’da yapılan seçimlerde 40 sandalyenin 18’ini kazanmıştır. Ürdün’de Müslüman Kardeşler’in bir kolu olan İslami Eylem Cephesi, 2003’de 110 sandalyenin 30’unu, 2007’de ise 22’sini kazanmıştır. Arap Baharı sonrasında Fas’ta gerçekleştirilen reform sürecinin ardından yapılan seçimlerin galibi olan Adalet ve Kalkınma Partisi 2002’de 95 sandalyenin 56’sını, 2007’de tümünü kazanmıştı. Yemen İslah Partisi 97’de 301 sandalyenin 241’ni, 2003’de 185’ini kazanmıştır (Akkaş, 2011). Gerek Müslüman Kardeşler, gerek Nahda bu süreçte organize bir şekilde örgütlenerek dezavantajlı kesimlerin tepkilerini dönüştürücü bir manevraya çevirmelerine öncülük etmişlerdir. Toplumsal dokunun içinde baskın ve saygın bir öğe olarak kabul edilen İslam ve İslamcı partiler bu süreçte dönüştürücü, demokrasiyi derinleştirici ve sivilleşmeden yana tavır almışlardır. İslamcı yapılar, halk ayaklanmaları üzerinde, isyanın vülgarize ve zaman zaman şiddet barındırmaya eğilimli mizacını (özellikle Mısır ve Tunus’da) yatıştırıcı rol oynamışlardır. Ancak halk hareketlerinin geliştirdiği yeni dinamikler bölgedeki güç dengelerini değiştiren bir seyir izlediğinde dışarıdan müdahale gerçekleşmiştir. Örneğin Mısır’da Mübarek’in devrilmesine en büyük tepki Suudi Arabistan ve İsrail’den gelmiştir. Suudi Arabistan ve İsrail, Mübarek’in bölge güvenliği için önemini vurgulamıştır. Nitekim İsrail’e göre 1978 Camp David Anlaşması düzeninin bekçisi Mübarek’tir. Suudi Arabistan Mısır’daki Selefi akımlara ve darbecilere

büyük paralar dökmüş, 3 Temmuz darbesi sonrasında bölge ekonomisinin ayakta kalmasının ve Müslüman Kardeşler'e yönelik "cadı avı"nın baş aktörü olmuştur.²

Sonuç olarak yaşanan iniş çıkışlara, halk hareketleri ve milletlerin iradesinin dönüşüm üzerindeki etkisini bertaraf etmeye yönelik dış müdahalelere rağmen Arap Baharı meşru bir halk hareketidir. Tüm tarihsel tecrübeye bütüncülük içinde bakıldığında şu sonuca ulaşılmaktadır: Arap Baharı süreci uzun süren hak arayışı ve mücadele geleneğinin bir sonucu olacak gerçekleşmiştir. Arap Baharı, bu süreci yaşayan toplumlarda hiç şüphesiz bir bilinç atlaması üretmiştir. Politizasyon ve mobilizasyon İslam'la iç içe geçmiştir. Şüphesiz Arap Baharı'nın bütün bölgelerde birden bire, tüm arazlarından arındırılmış pürü pak bir demokrasi üretmesi beklenemez. Ancak yaşanan tüm iniş çıkışlara rağmen Arap toplumlarının dönüşümü İslamcılarının rolü dikkate alınmadan gerçekleşemeyecektir.

Arap Baharı Süreci'nde Türkiye ve Muhalefet Dilini Koruyan Bir Hareket Olarak AK Parti

Türkiye modernleşmesi, baskın Batıcı eğilimlerin inşa ettiği bir süreçtir. Cumhuriyetin kurulmasından sonra ve özellikle Soğuk Savaş sürecinde Türkiye, Amerika ve Batı odaklı bir politika yürütmüş, kendi Batılı, laikçi çizgisine tehdit olarak gördüğü Ortadoğu coğrafyasına sırtını dönmüştür (Oğuzlu, 2012a: 14). Bu eğilim Türk modernleşmesini yaratan kurucu zihniyetin elitizmi ile de açıklanabilir. Ayrıca İslam, toplumun harcını belirleyen temel motif ve cumhuriyet tarihi boyunca çevre muhalefetinin rengini belirleyen unsurlardan biridir. Bu tarihin temel çelişmesini, İslam'la hemhal olmuş çevre muhalefetini merkeze almaya yönelik rezistans oluşturmaktadır. AK Parti İslamcı olması nedeniyle, merkezin hışmına uğrayan ve darbelerin ardından bütün partileri kapatılan Milli Görüş hareketinin içinden doğmuştur. AK Parti'nin çekirdek kadrolarını da içinde barındıran ve 1990'lardan itibaren gittikçe güçlenen Milli Görüş çizgisindeki Refah Partisi ve ardından kurulan Fazilet Partisi demokratik sistem içinde şiddete yönelmeksizin meşru demokratik araçları kullanarak siyaset yapma istek ve ısrarlarına rağmen, Türkiye'deki müesses nizamın katı laikçi anlayışının baskı ve dışlanmasına maruz kalmıştır. Coğrafyasındaki diğer İslamcı oluşumlar gibi Milli Görüş de Batı'nın çizdiği normların dışında, geleneklerin ve İslam'ın işlev kazanması ile oluşturulabilecek özgün bir modernleşme projesinin peşinde koşmuştur (Çınar, 2005: 32). Teorisini modernleşme eleştirisi üzerine kurmuştur ve sistemin kaybedenleri açısından bir çıkış dinamiği yaratmıştır. Dolayısıyla Milli Görüş kitlelere bir mobilizasyon sağlamak ve sosyal bir hareket formasyonu kazanmaktadır. Milli Görüş, İslamcılığın, toplumu mobilize eden yani bir sosyal hareket olarak öne çıkan yönünü de temsil etmektedir. İslamcı hareketlerin ve dolayısıyla Milli Görüş'ün de yaptığı şey, geleneği değişimin yarattığı değer erozyonundan kurtulabilmek adına sahiplenmektir (Göle, 2002: 24). Dolayısıyla AK Parti'nin geçmişinde çetin bir muhalefet geleneği bulunmaktadır. 12 yıldır iktidarda olmasına rağmen geleneğinin bulunan bu muhalefet dilini korumaktadır. Nur Vergin'in belirttiği gibi AK Parti muhafazakâr demokrat bir kimlikle, merkez sağı toparlayan bir çevre partisi olarak Türk siyasi hayatına girmiştir. Merkezi, çevre unsurları kapsayacak şekilde dönüştürmeyi başarmış, iktidardaki varlığıyla merkeze, ruhuyla ise çevreye dahil olmuştur (Vergin, 2007: 74).

AK Parti'nin ürettiği yeni yorum yıllarca baskılanan ve yok sayılan İslamcı kesimlere mobilizasyon ve toplumsal ağlardan faydalanma olanağı sunduğu gibi, Ortadoğu ile ilişkilerin yeniden düşünülmesi sağlanmış, Özal dönemi ile birlikte değişmeye başlayan bölge ile ilişkiler, AK Parti döneminde bölgenin kültürel ve tarihsel birliğini de vurgulayan bir yaklaşım geliştirilerek daha da yakınlaşmıştır (Ortadoğu'da Devrimler ve Türkiye, 2011: 16). Bu dönüşümün bir sonucu olarak bölge halklarının gözünde Türkiye'nin popülaritesi de giderek artmıştır: Paul Salem Türkiye'nin bu denli olumlu algılanmasının sebeplerini şöyle maddelendirmektedir: 1) İslam karşıtı sekülerizmin ve Türkiye Kemalistlerinin sergilediği Arap karşıtı Batıcılığın etkisini azaltarak Türkiye'nin bölgesel ve Müslüman geçmişi ile bağlarını yeniden kuran AK Parti'nin güç kazanması", 2) "Dış politikada ve

² Ulutaş Ufuk(18 Mart 2014). Türkiye Sudi Arabistan Ortadoğu'da Değişim, Aljazeera Turk.

bölgesel politikasında “sıfır sorun” anlayışı ile Türkiye’nin Arap ve İslam dünyasına açılması” (...) 3) Otoriter rejimlerin hakim olduğu bir bölgede Türkiye’nin demokratikleşme deneyiminin görünür başarısı ve rant ekonomilerinin hüküm sürdüğü bir bölgede Türkiye’nin yüksek üretkenlik ve ihracat odaklı büyümeye dayalı ekonomi modeli, 4) (...) din, sekülerizm ve kamusal özgürlükler konusunda Türkiye’nin kurduğu dengenin gözle görülür başarısı, (...) 5) Türkiye’nin 2003 Irak işgalinde Amerikan askerlerinin üslerini kullanmasına izin vermemesi, 6) Aralık 2008 - Ocak 2009 Gazze Savaşı sırasında Başbakan Erdoğan’ın İsrail’e çıkışı ve Türkiye’nin Mayıs 2010’da gerçekleşen Mavi Marmara olayı sonrasında İsrail karşısında sergilediği duruş.³ Bütün bu yaşananlara İsrail’in özür dileyerek Mavi Marmara baskını mağdurlarına tazminat ödemeyi kabul etmesi de eklenmiştir.

Ortadoğu’da, Kuzey Afrika’da ve de Türkiye’de yeni sürecin taşıyıcısı olan İslamcılar Ali Bulaç’ın “Üçüncü Nesil İslamcı” tanımlaması ile örtüşmektedir: “Aşmacı ve dönüştürücü” olarak tanımlanabilecek “üçüncü nesil”, birey ve sivil toplum, çoğulculuk odaklı bir politika üretmektedir. Küreselleşme süreci ve kentleşme süreçlerinin tamamlanması ile birlikte, İslamcılar da bu dönüşüme dahil olmuşlar, kurumsallaşmadan ve bireycilikten yana tavır almışlardır. Farklı kimliklerin kendini ifade hakkı, çoğulculuk ve bunun üzerine inşa edilen kamusal alan, sivil inisiyatif gibi kavramlar İslamcıların politik alanını kuşatmıştır (Bulaç, 2005: 49). Çınar’ın ifade ettiği gibi İslamcılık postmodern dönemde, modernleşmenin yıkıcılığına karşı değil postmodernitenin uçuculuğuna karşı tutunacak bir dal işlevi görmüştür (Çınar, 2005: 31). Türkiye’nin bölgeyle olan tarihsel, kültürel bağları, Türkiye demokrasinin son yıllarda kazandığı ivme ve kat ettiği yol, Arap halklarının gözündeki algısı onun yaklaşımını daha önemli kılmaktadır. Arap isyanları başladığından beri Türkiye diktatörlüklerin devrildiği, hükümetlerin halklarını katlettiği bir atmosferde tarafsız davranmamış, milletlerin iradesini destekleyen bir duruş sergilemiştir. Bu Türkiye’nin “dış politikada sıfır sorun yaklaşımı”nı yeni bir perspektifle yorumladığını da göstermektedir. Bundan sonraki süreçte bu politikanın daha çok insan hakları odaklı bir boyutta üretileceği anlaşılmaktadır. Komşularla geliştirilen ilişkiler bundan sonraki dönemde liberalizm ve demokrasi vurguları taşıyan bir biçimde gelişecektir (Oğuzlu, 2012b: 42). Bu yaklaşım Türkiye’nin iç politika anlayışını oluşturan yeni perspektiften azade değildir. Türkiye’nin 80 yıllık demokrasi deneyimi, yaşanan kırılma süreçlerine rağmen bugün çok daha çoğulcu, kapsayıcı ve demokratik bir içerik kazanmıştır. İktidarın bürokratik vesayetçi kurumlar ve ordunun denetiminden alınarak sivil unsurlara bölüştürülmesi, ülkenin iç ve dış politikalarında seçilmişlerin söz sahibi olması, çoğulculuğun vurgulanması, kimlik taleplerine yönelik baskıların kaldırılması, azınlık politikalarının geliştirilmesi gibi (Oğuzlu, 2011: 75) demokratikleşme kriterlerini de kapsayan bir şekilde yeniden üretilmiştir. Bundan böyle toplumun genel eğilimlerine paralel olarak ve “koruma sorumluluğu” prensibi ışığında Türkiye’nin sadece reel politika kaygıları ile tarafsız kalması beklenemez (Oğuzlu, 2012b: 42). Nitekim Mısır’daki darbeye Afrika Birliği ve Türkiye dışında uluslararası platformdan hiçbir tepki gelmemiştir. Rusya, AB, Çin, İsrail, Suudi Arabistan ve Suriye bu gelişmeden oldukça memnun olmuştur. Bunun arkasındaki temel saik, yaşanan hareketlenmenin bölgede İslam’ın gücünü yükselteceği ve Müslüman Kardeşler’in Tunus ve Mısır’da iktidara gelmesi ve Suriye’de Esad’ın düşmesi ile İslam’ın Ortadoğu’da güç kazanacağı düşüncesidir.⁴

Suriye’ye uluslararası yaptırım alanı özellikle İran, Rusya ve Çin’in desteği nedeniyle oldukça zayıf kalmış, ABD’nin tavrı ise “Bölgeye İslamcıların hakim olmasındansa Esad’ı ehveni şer görmek” şeklinde olmuştur. Esad yönetiminin Suriye’de olayların başlamasından itibaren sivil göstericilere karşı uyguladığı şiddet ve şimdiye kadar 350 binden fazla kişinin öldüğü katliamlar (March 2018 Report of Syrian Observatory for Human Rights) karşısında Türkiye-Suriye ilişkileri kopma noktasına

³ Salem Paul (2010). “Arap Dünyası’nda Türkiye’nin İmajı” Tesev Dış Politika Programı, s.1.
<http://www.tesev.org.tr/assets/publications/file/21102013110421.pdf>

⁴ Çolakoğlu, Selçuk (24.07.2013). ABD’nin Arap Baharı Algısındaki Değişim, USAK Uzman Analizleri.

gelmiştir. AK Parti hükümetinin Suriye meselesine müdahil oluşu insani kaygılar, Suriye’de rejim değişikliğini istikrarın sağlanması için zorunluluk olarak görmesi, ulusal güvenlik ve sınır ihlalleri nedeniyle endişe duyulması, Suriye dışından gelen el-Kaide bağlantılı gurupların ülkede artan etkisi gibi pek çok sebebi vardır. Türkiye, Michael E. Brown’un kategorizasyonuna uyarlayacak olursak yayılcı veya emperyal müdahaleci olmayıp, savunmacı veya koruyucu müdahil olma özellikleri göstermektedir (Sever, 2014: 14). Türkiye Beşar Esad karşıtı muhalefeti desteklemek, uluslararası ekonomik, ambargoya taraf olmak, muhalif gurplara yardım ulaşmasında transfer ülke olmak gibi çeşitli enstrümanları kullanarak savaşa müdahil olmuştur (Sever, 2014: 15). Türkiye’de şu anda 4 milyon civarında (kesin rakam: 3,903,942, UNICEF. July 2018) Suriyeli mülteci bulunmaktadır. Türkiye’nin yaşanalar konusundaki tavrı “Binlerce Suriyelinin ölümüne, onbinlercesinin evini, yurdunu terk etmek zorunda kaldığı Suriye’deki olaylara binlerce kilometre uzağımızda yaşanıyor gibi davranmamız, görmezden gelmemiz mümkün değildir.” şeklinde olmuştur.⁵ Türk hükümeti Ortadoğu’daki gelişmeleri aşağıdan yukarıya yönelik meşru bir halk hareketi olarak görmüş, bölge halklarının kendi yöneticilerinden demokrasi ve eşit müdahale talebini desteklemiştir. Bunların bütün ülke halklarının hak ettiği evrensel normlar olduğunu vurgulamıştır. Türkiye halkının bu demokratik haklardan istifa ettiği ve hükümetin bu talepleri karşıladığı, dolayısıyla bu taleplerin meşruiyetinin bölge halkları içinde tartışılmaz olduğu ifade edilmiştir. Türkiye’nin geleneksel olarak demokrasiyi destekleme politikası yoktur. Bu nedenle dış politikada böyle bir yönelim büyük bir dönüşümün göstergesidir (Kardaş, 2013: 75).

SONUÇ

İslam geleneğinin özünde uyum yaratmak kadar “karşı çıkış” da bulunmaktadır. Örneğin 18. yüzyılda ortaya çıkan İslamcılık akımı bir kurtuluş ideolojisi ve “anti-emperyalist” karşı duruş olarak varlık göstermiştir. Yine 1960 ve 70’lerde İslamcılık, köktenci modernleşmeye karşı, özcu bir iddianın ve bir çeşit direnişin sembolü olmuştur. Arap Baharı sürecinde de İslam, değişim talebinin, daha fazla demokrasi arzusunun temsilciliğini yapmış, gerek Müslüman Kardeşler gerek Nahda gibi örgütlü yapıların sunduğu şemsiyenin altında sisteme yönelik muhalefet dillendirilmiştir. Arap baharı, İslam-demokrasi ilişkisini yeniden düşünme bağlamında verimli bir çıkarım alanı sunmaktadır. İslam’ın egemen olduğu Arap coğrafyası etnosentrik bir bakışla, gericilikle, şarklılıkla, iptidailikle ve modernizme “erişmek” bağlamında eksik kalmakla eleştirilmiştir. Arap Baharı süreci İslam’a yönelik bu pejoratif algıyı kırmak bağlamında önemli olmuştur. Arap Baharı süreci İslam’ın mobilize eden, dönüştüren, seferber eden yönünü bir kez daha ortaya çıkarmıştır. Arap Baharı sürecinde farklı toplumlar itirazlarını, daha fazla demokrasi taleplerini İslam’ın çatısı altında dillendirmişlerdir. Arap Baharı’nı yaşayan toplumlar için asabiyet bağının, yani kitleleri bir arada tutan ortak unsurun, toplumsal tözün büyük ölçüde İslam olduğu söylenebilir. İslam toplumsal çatışmaları yatıştırma, iktidarlara güç kazandırma yani “uyum yaratma”nın yanında karşı çıkış, değişim ve yeni bir hayat talebi isteminin de temsilciliğini üstlenmiştir. Arap Baharı süreci tüm iniş çıkışlarıyla değerli bir çıkarım alanıdır ve halkların kendi kaderlerini tayin etme hamlesidir. Bütün bu gelişmeler göstermektedir ki artık tek boyutlu, tek biçimli medeniyet ve aydınlanma tasavvuru yıkılmıştır. İslam kendi aydınlanmasının süzgecinden geçirdiği değerleri toplumsal dokuya dahil edecektir. Bu süreci her toplum kendi otantik yolculuğu ile yakalayacaktır. Bütün dünyada demokrasi tartışmaları İslam’dan ve İslam’ın ürettiği kültür ve değerlerden beslenecek ve derinleşecektir.

AK Parti’nin siyasi rotası izlendiğinde toplumun demokratikleşmesi, sivilleşme, kişi hak ve hürriyetlerinin kapsamını genişletme bağlamında önemli bir performans gösterdiği gözlemlenmektedir. Türk modernleşmesinin üzerine kurulu olduğu merkez-çevre çatışması

⁵ Türkiye’nin Suriye Politikası (21 Haziran 2012). AK Parti, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/turkiyenin-suriye-politikasi/27783#1>

bağlamında baktığımızda AK Parti'nin sünni gelenekle devleti barıştırdığını söylemek mümkündür. Kemalist seçkinlerin temsilciliğini üstlendiği Batılı değerler, bugün çevrenin de partisi olan AK Parti tarafından, kültüre, öze, inanca dayalı unsurlar da dahil edilerek derinleştirilmiştir. AK Parti geleneksel devlet çizgisi anlayışında bir kırılmayı temsil etmektedir. Bunun bir sonucu olarak da Ortadoğu coğrafyasına yönelik geleneksel yaklaşım farklılaşmıştır. Arap Baharı sürecinde gösterilen tavır, Türkiye'nin kendi içindeki demokratikleşme yolculuğunda gelinen noktayla, devlet ve toplum arasındaki dönüşen ilişkilerle bütünlük içerisindedir.

KAYNAKLAR

- Ahmad, İ. (2012). "Demokrasi ve İslam", *Journal of Islamic Research*. 23 (2).
- Akkaş, H., H. (2011). "Küresel Diyalogun Demokratikleşmeye Etkileri: Arap Toplamlarına Yansımalar", *Economic and Political Issues of Turkey and Its Near Abroad*.
- Aksu, B. (2008). "Ortadoğuda Kadın Hareketleri: Farklı Yollar Farklı Stratejiler", *İ. Ü Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 39.
- Alaca, M. (2012). "Arap Baharı Peki ya Adalet?", *Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi: Dış Politika Yazıları*.
- Anderson, P. (2011). "Arap Dünyasındaki Büyük Olaylar Silsilesi Üzerine", *Mesele*, 54.
- Ardoğan, R. (2004). "Teorik Temeller ve Tarihsel Gerilimler Arasında İslam Kültüründe Siyasal Muhalefet", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 8(2).
- Bayat, A. (2006). *Ortadoğu'da Maduniyet Toplumsal Hareketler ve Siyaset*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulaç, A. (2005). "İslam'ın Üç Siyaset Tarzı veya İslamcıların Üç Nesli", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çiğdem, A. (2005). "İslamcılık ve Türkiye Üzerine Bazı Notlar", *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: İslamcılık*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Çınar, M. (2005). *Siyasal Bir Sorun Olarak İslamcılık*, Ankara: Dipnot Yayınları.
- Davis, N., J. ve Robinson, R., V. (2015). *Dinsel Hareketler ve Sosyal Refah: Mısır, İsrail, İtalya ve ABD*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Demir, Y. (2012). "Müslüman Kardeşler Örgütü'nün Son Dönemde Ortadoğudaki Etkinliği Etkinliği ve Siyaseti", *International Journal of Social Science*, 5(6).
- Esposito, J., L. (2002). *İslam Tehdidi Efsanesi*, İstanbul: Ufuk Kitapları.
- Fukuyama, F. (1999). "Hedefleri: Modern Dünya", *Tarihin Sonu Mu?*, der: Mustafa Aydın, Ertan Özensel, Ankara: Vadi Yayınları.
- Göle, N. (2002). *Melez Desenler: İslam ve Modernlik Üzerine*. İstanbul: Metis Yayınları.
- Huntington, S., P. (2011). *Üçüncü Dalga Geç 20. Yüzyılda Demokratikleşme*, Ankara: Kilit Yayınları.
- Kara, İ. (2013). "Açılış Konuşması." [Bildiri], *İslamcılık Düşüncesi Sempozyumu*, Zeytinburnu Belediyesi.
- Kara, İ. (1986). *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler*. Cilt I, İstanbul: Risale Yayınları.
- Kardaş, Ş. (2013). "Türkiye ve Arap Baharı: Türkiye'nin Ortadoğu Politikasındaki Değişiklikler", *Hazar Raporu*, 3.
- Kök, S, ve Tekerek, M. (2012). "Sokak Siyasetinden Sosyal Ağlara Yeni Aktivizm: Arap Baharı Deneyimi", *II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu*, KSÜ İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kahramanmaraş.
- Koyuncu, B. (2014). *Benim Milletim: AK Parti İktidarı Din ve Ulusal Kimlik*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kurt, V. (2004). "Tunus, Mısır, Libya ve Suriye: Orduların Arap Baharına Etkisi", *Seta Analiz*.
- Lewis, B. (1996). "A Historical View: Islam and Liberal Democracy", *Journal of Democracy*, 7(2).
- Marin, M. (2009). "İslam'da Şura ve Endülüs Uygulaması", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(20).
- Nebati, N. (2014). *Milli Görüşten Muhafazakar Demokrasiye*, İstanbul: Alfa Yayınları.

- Oğuzlu, T. (2011). "Ortadoğu'da Demokratikleşme ve Türkiye Model Olabilir mi Tartışması: 'Evet, Ama!.'", *Ortadoğu Analiz*, 3(27).
- Oğuzlu, T. (2012a). "Arap Baharı Türk Dış Politikası Çıkarlar Değerler", *Ortadoğu Analiz*, 4(38).
- Oğuzlu, T. (2012b). *Türkiye ve Arap Baharı: Türk Dış Politikasında Liberal İddiali ve Batılı Eksenin Yükselişi*, *Akademik Ortadoğu*, 6(2).
- Yaşar, T., N. (2013). "Komplo Teorileri ve Ortadoğu'da Sokak Siyaseti", *Ortadoğu Analiz*, 5(57).
- Şahin, M. (2008). "ABD'nin Müslüman Savaşçıları", *Akademik Ortadoğu*, 3(1): 43-52.
- Şen, Y. (2013). "Suriye'de Arap Baharı", *Yasama Dergisi*, 23.
- Sever, A. (2014). *Komşuluk, Dış Müdahale ve Türkiye-Suriye Örneği*. *Ortadoğu Analiz*. 6(62).
- Tarrow, S. (2011). *Power in Movement: Social Movements and Contentious Politics*, Cambridge University Press.
- Tunaya, T., Z. (2003). *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler 1876-1938: Kanun-ı Esasî ve Meşrutiyet Dönemi. I. Kitap*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Türel, O. (2011). "2011 Yazında Ortadoğu'yu Düşünürken", *Mülkiye Dergisi*, 35(272): 10-59.
- Vergin, N. (2007). "Merkeze Talip Bir Çevre Partisi'nin Önlenemez Yükselişi." *Türkiye Günlüğü*, 90.
- Volpi, F. "İslam Dünyasında Sözde Demokrasi", *Yirmi Birinci Yüzyılda Demokrasi Tartışmaları*, Kocaeli: Umuttepe Yayınları
- Yılmaz, M., E. (2011). "Arap İsyancıları ve Arap Ortadoğusu'nun Siyasal Dönüşümü." *Ortadoğu Dergisi*, 6(1).
- UNICEF. (2018). *Turkey Humanitarian Situation Report No: 23*
<https://www.unicef.org/public/uploads/files/UNICEF%20Turkey%20Humanitarian%20Situation%20Report%20No.%2023%20-%20JULY%202018.pdf>. Erişim Tarihi: 20.09.2018
- Syrian Observatory for Human Rights Report. (2018). <http://www.syriahr.com/en/>. Erişim Tarihi: 15.09.2018.